

До спеціалізованої вченої ради ДФ 41.086.084
Національного університету
«Одеська юридична академія»
вул. Фонтанська дорога, 23, м. Одеса, 65009

В І Д Г У К

офіційного опонента на дисертацію

Лук'янченка Сергія Олеговича

«Кримінальні правопорушення з мотивів релігійної нетерпимості та ворожнечі у кримінальному кодексі України (теоретико-правове дослідження)»

на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право»

Актуальність теми дисертаційного дослідження С. О. Лук'янченка визначається нагальною потребою у розгорнутому теоретико-прикладному аналізі комплексу питань, пов'язаних із встановленням та реалізацією кримінальної відповідальності за діяння, що порушують гарантоване Конституцією України право на свободу громадян у сфері релігійних відносин.

Сучасний етап розвитку людської цивілізації, поза сумнівом, увійде до історії як час релігійного відродження. Підвищений інтерес до релігії спостерігається у всіх галузях суспільства; він проявляється у зростанні обсягів релігійно мотивованої поведінки, активному використанні релігії та релігійних інститутів для вирішення актуальних соціальних завдань, та разом з тим, в загостренні соціальних протиріч на релігійній основі, включення релігійних чинників до детермінантного комплексу злочинності. Ці факти потребують уважного наукового аналізу, зокрема і з позицій кримінального права.

Ступінь обґрунтованості положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Наукове дослідження, що підготовлене до захисту С. О. Лук'янченком, складається з анотації, вступу, чотирьох розділів, які включають дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних

джерел (265 найменувань), 2 додатків. Загальний обсяг дисертації – 239 сторінок, основний текст дисертації – 190 сторінок. Дисертація оформлена згідно з нормативними вимогами і стандартами, які передбачені для такого виду досліджень. Логічно побудована структура дисертації дозволила автору послідовно розглянути всі окреслені ним питання.

Методологічну основу дисертації становлять загальні та спеціальні методи наукового пізнання, використання яких дозволило досягти поставленої мети й забезпечити достовірність отриманих результатів. Зокрема, діалектичний – застосовувався у всіх розділах дисертації, в їх взаємозв'язку, а також для формування висновків і пропозицій за темою дослідження; історико-правовий – використовувався для розкриття історичного розвитку законодавства про охорону віри та релігійної свободи (підрозділ 1.1); порівняльно-правовий – використовувався для порівняння положень законодавства України про діяння, вчинені з мотивів релігійної нетерпимості та ворожнечі з відповідними положеннями міжнародно-правових актів (розділи 1, 2); логіко-семантичний – застосовувався для поглибленого вивчення понятійного апарату (підрозділи 1.1; 1.2.; 2.1; 2.2; 2.3; 3.1; 3.2, 3.3); догматичний – використовувався для виявлення можливостей удосконалення норм про діяння, вчинені з мотивів релігійної нетерпимості та ворожнечі (розділи 2; 3; 5); системного аналізу – допоміг з'ясувати внутрішню структуру і місце кримінальних правопорушень, вчинених з мотивів релігійної нетерпимості та ворожнечі (розділи 2,3,4).

Теоретичною основою дослідження є наукові роботи вітчизняних та зарубіжних дослідників щодо проблем Загальної та Особливої частин кримінального права, теорії права, конституційного права, філософії, соціології та логіки права.

Емпіричну основу дослідження становлять матеріали практики судів України в справах про злочини, передбачені розділом XII Особливої частини КК України, статтями 110, 115, 121, 122, 126, 127, 129, 161, 178–181, 258, 300, 442 КК України (153 електронні копії обвинувальних вироків з Єдиного

державного реєстру судових рішень, що в цілому представляють всі області України, м. Київ). Також були використані статистичні звіти та огляди судової практики Верховного Суду України, Верховного Суду СРСР, Верховного Суду УРСР, а також довідки, огляди та статистичні дані Генеральної прокуратури України.

Новизна наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Дисертація є однією із перших у вітчизняній науці кримінального права спеціальною комплексною науково-дослідною працею, присвяченою кримінально-правовому дослідженню кримінальних правопорушень, вчинених з мотивів релігійної нетерпимості та ворожнечі.

У межах здійсненого дослідження одержані такі результати, що мають наукову новизну:

вперше:

запропоновано нове, авторське розуміння свободи совісті (світогляду) як природного права на вільне самовизначення особистості у філософській, політичній, морально-етичній, естетичній та інших сферах життя, а також можливість безперешкодного вибору світогляду як для власного самовизначення, так і самоствердження. В основі свободи совісті (світогляду) покладено визнання гідності людини, повага до її духовного суверенітету, вільного світоглядного і духовного вибору. Свобода совісті (світогляду) включає в себе все різноманіття систем світоглядної орієнтації, форм світоглядних свобод, а свободу віросповідання слід розглядати як складову частину свободи совісті (світогляду). Однак, при цьому свобода совісті (світогляду) є поняттям скоріше узагальненим, філософським, етичним, слабо пристосованим до вжитку в правозастосовній практиці;

запропоновано нове, авторське розуміння свободи віросповідання як законодавчо гарантованого права особистості вільно, без зовнішнього примусу, обирати, сповідувати будь-яку релігію, вільно змінювати свої релігійні уподобання, задовольняти свої релігійні потреби, здійснювати інші культові дії відповідно до своєї релігійної орієнтації. Свобода віросповідання

дає право не лише обирати будь-яку релігію, але й не обирати жодної. Тобто право вибору передбачає і право відмови від вибору. На відміну, від «свободи совісті», поняття «свобода віросповідання» закріплено в багатьох правових документах, міжнародних та національних, зокрема, у Конституції України. Перешкоджання реалізації наведених вище потреб, в тому числі релігійно мотивованих, і складають сутність суспільної небезпеки такого кримінального правопорушення, як те, що передбачене, наприклад, статтею 161 КК України;

запропоновано поняття релігійної групи для статті 442 КК України під якою слід розуміти значну кількість людей, об'єднаних особливою системою світогляду, в основі якого знаходиться віра (тверде переконання) в існування Бога чи інших надприродних сил, що спирається на авторитет священних текстів та віровчення священнослужителів і відрізняється певною, часто формалізованою поведінкою членів такої групи (відправленням релігійних чи ритуальних обрядів);

вдосконалено:

зміст умисних дій, спрямованих на розпалювання релігійної ворожнечі та нетерпимості під якими слід розуміти поширення в будь-який спосіб відомостей або відкрите звернення до невизначеного кола людей, в яких висловлюються ідеї, погляди, вигадки про винятковість власної релігії та нетерпимість до іншої релігії та її представників з метою викликати відповідну відверто негативну реакцію з боку інших людей. До таких дій також слід відносити і образу почуттів громадян у зв'язку з їх релігійними переконаннями, яка, відповідно, не потребує окремого виділення в диспозиції статті 161 КК України;

уточнено визначення релігійно обумовлених мотивів вчинення суспільно небезпечних та кримінально-карних діянь. Так, ненависть слід розуміти як почуття ворожості, сильної злості, а почуття, насправді, не може бути повноцінним мотивом. Почуття є певним усвідомленням емоцій та відчуттів, початковий елемент рефлексії з приводу ситуації, що переживається

суб'єктом. На відміну від почуттів (усвідомленого переживання), функція мотиву полягає в постановці особою мети дії (бездіяльності) і визначенні шляхів її досягнення. Саме тому ненависть як почуття і не може бути повноцінним мотивом злочинної поведінки. Крім того, ненависть є вторинною, такою що супроводжує активні дії, які можна кваліфікувати, наприклад, як ворожнечу;

аргументовано, що терміни «розбрат» та «ворожнеча», які згадуються поряд у статті 67 КК України є ідентичними і «розбрат» може бути вилучений з тексту норми;

доведено, що мотив релігійної нетерпимості, в значній мірі є елементом пасивної поведінки, яка може в подальшому розвинути у ворожнечу, яка вже є ознакою поведінки активної, що веде до активних, протиправних дій, які спрямовані на конкретний об'єкт кримінально-правової охорони;

доведено необхідність внесення змін до частини другої статті 180 КК України, в якій визначає в якості потерпілого священнослужителя. Пропонується замінити слово «священнослужителя» на слова «особу, яка здійснює богослужіння»;

аргументовано, що предмет релігійно мотивованого кримінального правопорушення слід розділити на дві групи. Перша група – це релігійні споруди у статті 178 КК України, релігійні святині у статті 179 КК України, Друга група – це твори, що пропагують релігійну нетерпимість та дискримінацію у статті 300 КК України. Злочинні дії у першій групі пов'язані зі знищенням, пошкодженням зазначених у відповідних статтях КК України предметів, у другій групі – зі створенням предметів, які є протизаконними;

аргументовано необхідність доповнення частини другої статті 120 КК України словами «або з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості»;

дістало подальшого розвитку:

положення про достатню соціальну обумовленість кримінальної відповідальності за діяння, вчинені з мотивів релігійної нетерпимості та ворожнечі з погляду історичного аспекту розвитку та сучасного стану законодавства в даній сфері.

Отже, всі зазначені наукові положення дисертації містять елементи новизни і є певним внеском у кримінально-правову доктрину.

Положення та висновки, сформульовані в дисертації, окрім теоретичного, мають також **практичне значення** і можуть бути використані: у науково-дослідницькій сфері, у правотворчості, правозастосуванні та навчальному процесі.

Основні теоретичні положення і результати, практичні рекомендації дослідження знайшли відображення у тринадцяти наукових публікаціях, сім з яких – у вітчизняних та зарубіжних фахових наукових виданнях.

Результати дослідження належно апробовані.

Зміст автореферату дисертації відповідає її основним положенням та встановленим вимогам.

У цілому позитивно оцінюючи рецензовану працю, звернемо увагу на окремі протиріччя, спірні положення, які, на наш погляд, потребують або додаткової аргументації, або спеціальних пояснень під час захисту дисертації.

1. Багато місця у дослідженні займають питання удосконалення норм щодо кримінальних правопорушень, вчинених з мотивів релігійної нетерпимості та ворожнечі, аналіз питання щодо криміналізації та декриміналізації яких, на думку опонента, потребує й певної кримінологічної обґрунтованості, у випадку виключення відповідних кваліфікуючих ознак, пов'язаних з релігійними мотивами із перелічених дисертантом статей Особливої частини КК України.

Дискусійним з точки зору опонента видається питання, в якому дисертант наголошує, що умисні дії, вчинені з метою зміни меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого

Конституцією України, а також публічні заклики чи розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій, поєднані з розпалюванням релігійної ворожнечі (ч. 2 ст. 110 КК України) є конструкцією доволі надуманою, штучною, яка цілком очікувано відсутня і в теорії, і у практиці застосування даної кримінально-правової норми, і це вимагає вилучення цієї вказівки з тексту цієї норми. На думку опонента об'єктивні та суб'єктивні елементи частини 2 ст. 110 КК України дають підстави використовувати таку кваліфікуючу ознаку у певних випадках, з точки зору теперішнього досвіду можна звернути увагу на питання автокефалії Православної церкви в Україні у 2018 році, перехід її до Вселенського патріархату. У політичних питаннях зазначені події могли б бути використані у негативному напрямку шляхом проведення публічних закликів щодо порушення меж державного кордону, поєднаних з розпалюванням релігійної ворожнечі (між прихожанами православної церкви різних патріархатів), і наявність диспозиції ч. 2 ст. 110 КК України в такому випадку буде мати значний вплив на кваліфікацію відповідних діянь з точки зору їх кримінально-правової оцінки.

2. Основний безпосередній об'єкт кримінального правопорушення у статті 181 КК України здобувач пов'язує з «безпечністю діяльності», пов'язаної з проповіданням релігійних віровчень чи виконанням релігійних обрядів. З'ясування специфіки безпосереднього об'єкта будь-якого кримінального правопорушення, у тому числі і передбаченого ст. 181 КК України, повинно ґрунтуватися на аналізі структури суспільних відносин, що поставлені під охорону кримінального закону. Подібного аналізу дисертант не проводив, у зв'язку з чим визначення характеру зазначених принципів та норм поведінки залишилося поза сферою його уваги, тому це питання потребує більш детального розкриття на захисті, в тому числі з описанням змісту поняття «безпечність діяльності», яке застосовує дисертант у підрозділі 2.1 дисертаційного дослідження.

3. У роботі багато уваги приділено предмету кримінальних правопорушень, вчинених з мотивів релігійної нетерпимості та ворожнечі.

Дисертант зазначає, що ним виступають саме «релігійні споруди» у статті 178 КК України, «релігійні святині» у статті 179 КК України, й «твори, що пропагують релігійну нетерпимість та дискримінацію» у статті 300 КК України.

До творів, що пропагують релігійну нетерпимість та дискримінацію у статті 300 КК України відносяться предмети (переважно, друковані матеріали та аудіовізуальні продукти) які ввозяться, виготовляються або розповсюджуються задля поширення ідей, поглядів, заснованих на переконанні у перевазі певної релігійної групи, або розпалювання ненависті до інших релігійних груп та підбурювання до дискримінації таких груп.

Однак, автор майже не приділяє уваги тим науковим позиціям, згідно з якими: або взагалі недоцільно розглядати предмет як складову частину об'єкта, оскільки це буде лише термінологічною маніпуляцією, а виокремлювати предмет злочину варто лише тоді, коли він виступає елементом об'єктивної сторони; або недоцільно виокремлювати предмет у злочинах, спрямованих тим чи іншим чином проти особи, її прав і свобод, бо такі злочини є безпредметними і потребують виокремлення не предмету злочину, а потерпілого від злочину, тобто особи, якій завдається фізична, матеріальна чи моральна шкода.

В контексті цього таким, що потребує додаткового уточнення на захисті виступає питання з якого моменту відповідний будинок або квартира у будинку отримує статус «релігійної споруди» і стає предметом кримінального правопорушення у розумінні змісту диспозиції ст. 178 КК України та чи можна вважати за змістом ст. 178 КК України такою «релігійною спорудою» квартиру, де збираються і проводять зустрічі-молитви представники малих конфесій (євангелісти, баптисти тощо).

4. Дисертанту варто було б звернути увагу на опитування працівників Національної поліції, працівників прокуратури тощо. Результати опитування та експертних оцінок правоохоронців можуть забезпечити належну репрезентативність основних результатів дослідження та були б корисні для

оцінки практичних аспектів запропонованих дисертантом нововведень до КК України та для оперування певними кримінологічними (в основному) даними. Водночас дані опитування з відповідними кількісними результатами їх опрацювання у роботі не знайдено.

5. Дисертант зазначає про останні дослідження, що здійснювалися за проблематикою дисертації в Україні. Однак, зокрема, в 2018 році в Україні було проведено близьке за тематикою наукове дослідження Т. С. Мартянової щодо кримінальних правопорушень проти релігійних свобод громадян, на яке автору слід було б звернути увагу.

Загалом викладені критичні зауваження не впливають на загальну позитивну оцінку рецензованого дослідження, оскільки більшість із них належить до спірних і не торкаються основних, концептуальних положень дисертації, а частина їх – мають рекомендаційний характер.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що тема дисертації надзвичайно актуальна, сформульовані автором висновки і рекомендації – достатньо аргументовані, характеризуються науковою новизною і мають не лише теоретичне, а й практичне значення.

Таким чином, дисертація С. О. Лук'янченка є завершеною, кваліфікаційною науковою працею, що містить результати проведених автором досліджень. Ним отримані нові науково обґрунтовані результати, які в сукупності розв'язують конкретне наукове завдання, що має істотне значення для науки кримінального права, а саме – автором здійснена розробка теоретичних і практичних питань кримінальної відповідальності за діяння, вчинені з мотивів релігійної нетерпимості та ворожнечі.

Дисертація Лук'янченка С. О. «Кримінальні правопорушення з мотивів релігійної нетерпимості та ворожнечі у кримінальному кодексі України (теоретико-правове дослідження)», за змістом, обсягом, оформленням і науковою новизною відповідає вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у вищих навчальних закладах (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету

Міністрів України від 23.03.2016 р. № 261 (зі змінами), та п.10 Порядку проведення експерименту з присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 6 березня 2019 р. № 167 (зі змінами), а її автор – Лук'янченко Сергій Олегович – за результатами публічного захисту заслуговує на присудження йому наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент –

доктор юридичних наук, доцент

кафедри кримінального права,

кримінального процесу та криміналістики

Одеського національного університету

імені І.І. Мечникова

Б.М. Орловський

«Підпис Б.М. Орловського засвідчую»

Вчений секретар

Одеського національного університету

імені І.І. Мечникова

С.В. Курандо